הרב **בן ציון מוצפי**[*]
ר"י "בני ציון" ירושלים
מחבר שו"ת מבשרת ציון ושא"ס

מקור המנהג לומר תיקון חצות בימי בין המצרים בחצות היום

כתב בספר שער הכוונות לרבנו האר"י ז"ל: "ענין בין המצרים והם כ"א ימים שבין י"ז לתמוז עד תשעה באב מנהג טוב וכשר הוא מאד לכל בעל נפש לשבת באבלות אחר חצי היום בכל אלו הימים ולבכות בכיה ממש על חורבן הבית וטעם היות זה אחר חצות היום הוא כי אז הוא התעוררות הדינין בסוד כי ינטו צללי ערב אשר לסיבה זו נשרף ההיכל אחר חצי היום ודבר זה עושה תועלת גדולה בנפש האדם וענין חצות הלילה אין צורך להזכירו כי אפילו בכל שאר הלילות צריך להתאבל על החורבן ומכל שכן בלילות בין המצרים שצריך להוסיף בבכיה ועליו נאמר שמחו את ירושלים כו' כל המתאבלים עליה".

ובספר פרי עץ חיים (שער חג השבועות פרק א) כתב: "מנהג טוב להתאבל אחר חצות היום, כי אז סוד הדינין, ולבכות חצי שעה או יותר על חורבן הבית, וטוב מאוד אל הנפש". וכן כתב המקובל רבנו עמנואל חי ריקי ז"ל, השם יקום דמו, בספרו משנת חסידים (מסכת תמוז ואב פרק א, משנה ו): "וכל אותם הימים של בין המצרים ישב בארץ אחר חצי יום ויבכה ויקונן מעט על חרבן הבית".

גם הגאון המקובל רבנו יעקב צמח ז"ל כתב בספרו נגיד ומצוה: "טוב אחר חצות להתאבל כי הוא סוד הדינים (זמן חצות), ולבכות חצי שעה או יותר והוא בין המצרים"

והגאון מרן החיד"א ז"ל כתב בספרו מורה באצבע (ח, רכ"ט): "בין המצרים יזהר מאוד במיעוט שחוק במיעוט תענוג, ויאמר תיקון חצות בבכיה, לא נצרכה אלא להעדפה על מה שנהג, כי כל העולמות מצטערים בחורבן הבית והכל תלוי בתשובה, ובעוונותינו הרבים כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו נחרב

*) נמסר למערכת באדיבות הרב החפץ בעילום שמו.

בימיו (תלמוד ירושלמי יומא פרק א, הלכה ה) ונוסף צער בדור האחרון ואם יתבונן בזה יקרע סגור לבו. טוב לומר סדר תיקון רחל בכל יום חול מבין המצרים אחר חצות וכך נהגו בארץ ישראל תבנה ותכונן במהרה בימינו על פי כתבי רבנו האר"י זצ"ל והוא מנהג ותיקין".

וכתב המקובל הרב שמ"ח גאגין ז"ל, נכד רבנו הרש"ש זיע"א (דברי שלום מנהגי בית אל. אות ס), בשם הרב יה"ל ז"ל: "מי"ז בתמוז עד תשעה באב אומרים בכל יום בחצות היום כחצות הלילה, תיקון רחל וקינות ערוכות".

והגאון החיד"א ז"ל נשאל אודות מנהג זה והשיב בספרו שו"ת יוסף אומץ (סימן כ"א) "הלא כה דברי אשר שאל טעם שאין אומרים בימי בין המצרים תקון לאה ביום.

הן ידיע ליהוי כי תקון זה אין ענינו כי אם בחצות לילה והמזמורים הללו יסד המלך רבינו האר"י ז"ל על זווג מדת לאה בו בפרק וכל מזמור מהם בו תרמוז מידי דשייך בסוד זה והנמשך ממנו והכל במספר שמות הקדש וכבשי דרחמנא והדברים עתיקים וזמן זמנם דרשי. וזה לא שייך ביום. ומהודענא ליה למר כי בכל דבר כשאני יכול אני הדל הולך אחר השרש לדעת לעות עיקר מטרין ומאן אמרה היולדה והמחזיקה וזמנין דמשכחנא מי המוליד ועצרתי דאעיקרא דדינא פרכא ומה זו סמיכה ומה זו שתיקה וריש מילין אומר והניחו יתרם על לוח לבי.

ומאי דקמן שרש מנהג זה הדבר יצא מפה קדוש רבינו האר"י ז"ל. אמנם מה שאומרים תקון רחל ביום רבינו האר"י ז"ל לא אמר שיאמר תקון זה ובסדר הזה רק הכי אמר רב אנחה שוברת יאנח בשברון ולשון מדברת אמריה ממררת "רשום בעל בכי". ובשער הכוונות מהאר"י ז"ל המתוקן ממורנו הרב שמואל ויטאל ז"ל בן הרב מהרח"ו ז"ל שהוא היותר מסודר כתב וזה לשונו בין המצרים מנהג טוב וכשר לכל בעל נפש לישב באבילות אחר חצי היום בכל אלו הימים ולבכות בכיה ממש על חרבן הבית וטעם היות זה אחר חצות יום כי אז התעוררות הדינין וכו' עכ"ל.

עין רואה שלא כתב הרב ז"ל אלא להתאבל ולבכות. אלא שנהגו לומר תקון רחל שאומרים אחר חצות לילה שפסוקים אלו מיוסדים על בכיה והספד על חרבן הבית. וכדי שיהיה דבר השוה לכל נפש מסודר.

ומה שכתב מר משם אשל אברהם דביום תשעה באב וכו' כעת לא ראיתי שכתב בסוף סימן תקנ"א כי אם ערב תשעה באב ונראה פשוט שטעמו משום קרא עלי מועד דומיא דערב שבת וראש חודש שכתב שם והשוה זה לאמירת תחנונים. ועמו הסליחה. דשאני ראש חודש וערב שבת אחר חצות שאסור לבכות ולהתאבל מה שאין כן בערב תשעה באב. ותשעה באב קרא מועד, אבל מרבין בכיה ואבלות. ויש טעם גדול על פי הסוד מהרמ"ע ז"ל נכון מאד לזה שנקרא מועד".

וכן היה מנהגו של מור אבי ז"ל, בחצות היום ממש ישב בפינה בחדרו ליד הדלת על גבי מפה שפרס לארץ וחלץ מנעליו, וקרא כל סדר תיקון רחל בבכיה ואניה, כמי שמתו מוטל לפניו, וקורא אחריו איזה שתי קינות ממחזור של תשעה באב. זכותו תגן עלינו.

והטעם שעושים כן אחר חצות היום דווקא הוא משום שכתוב בזוהר הקדוש ובשער הכוונות מנחה גימטריא ק"ג.

בזוהר הקדוש איתא (תרומה קס"ו, ב): "אור דא אתכליל במאתן ושבעה עלמין דאינון גניזין בסטרא דההוא אור ואתפשט בכלהו, תחות כורסייא עלאה טמירא שריין אינון עולמות מסטרא דההוא ימינא תלת מאה ועשר אינון, מאתן ושבע אינון בסטרא דימינא מאה ותלת אינון בסטרא דשמאלא ואינון תלת מאה ועשר, ואלין אינון דקודשא בריך הוא מתקן תדיר לצדיקיא ומאלין מתפשטן כמה וכמה אוצרי חמדה וכלהו גניזין לאתעדנא מנהון צדיקיא לעלמא דאתי ועל אלין כתיב (משלי ח) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא ועל אלין כתיב (ישעיה סד) עין לא ראתה אלהים זולתך וגו', י"ש אלין תלת מאה ועשר עולמות גניזין תחות עלמא דאתי, (ועל) אינון מאתן ושבע דאינון מסטרא דימינא אקרון אור קדמאה, בגין דאפילו אור שמאלא אקרי אור, אבל אור קדמאה איהו זמין למעבד תולדין לעלמא דאתי, ואי תימא לעלמא דאתי ולא יתיר, אלא אפילו בכל יומא ויומא דאי לא הוי האי אור עלמא לא יכיל למיקם דכתיב (תהלים פט) אמרתי עולם חסד יבנה, האי אור זרע ליה קודשא בריך הוא בגנתא דעדנוי ועבד ליה שורין שורין על ידוי דהאי צדיק דאיהו גננא דגנתא ונטיל להאי אור וזרע ליה זרועא דקשוט, ועביד ליה שורין שורין בגנתא ואוליד ואצמח ועביד פרין ומנייהו אתזן עלמא הדא הוא דכתיב (שם צז) אור זרוע לצדיק וגו' וכתיב (ישעיה סא) וכגנה זרועיה תצמיח".

ובספר שער הכוונות (בענין תפלת המנחה) מיוסד על פ' ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו כו' ופסוקי' אחרים. "הנה נודע מ"ש בזוהר תרומה קס"ו ע"ב ענין אותם הי"ש עלמין דשריין תחות כורסיא ר"ז כמנין אור בסטרא דימינ' וק"ג עולמות בסטרא דשמאלא כו' וביאור הענין הזה נת' במקומו אמנם אותם ק"ג עולמות דבסטר שמאלא הם בגי' מנחה לפי שהם מתעוררים אחר חצות היום אשר אז מתעורר שמאלו של יצחק ולכן נקרא תפלת המנחה גם דע כי הנה כל הדינים הם מגבורות מנצפך ואותיות מ"ן דמנחה הם שני אותיות ראשונות דמנצפך.

גם נודע כי כל הה"ג דמנצפ"ך חוזרין להתקבץ בחוטמא קדישא אות ח' אשר שם הוא מקום ומקור כל הדינין והתבסמותם כמבואר אצלינו בפסוק ואסף איש טהור את אפר הפרה כו' וע"ש ואח"כ הם נמשכין בפומא קדישא אשר היא אות ה' כנודע וזה סוד שתי אותיות ח"ה של מנחה והרי נתבאר איך שם מנחה מורה על מציאות הדינין של הגבורות שהם ק"ג כמנין מנחה".

ובהמשך דבריו שם כתב: "ונחזור לבאר הפסוק שאמר ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו. כי הנה המנחה היא סוד ק"ג עולמות שביד שמאל והיא הגבורות. וזה מה שאמר ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו ולא אמר בידיו לשון רבים רק בידו לשון יחיד כי יען היא יד שמאלית דיעקב ז"א ולפי שעשו הרשע נמשך מן הגבורה לכן נתן לו חלקו משם. ועשו הרשע רמז לו כי גם הוא אם ירצה יוכל להתאחז ולינק מכל הי"ש עולמות ע"י קטרוגו שיכול לקטרג על ישראל וזה שאמר אחי י"ש לי רב כלומר כל הי"ש הם לי אם ארצה לקטרג על ישראל".

ועל פי פשטם של דברים, הטעם שאומרים תיקון חצות בחצות היום הוא משום חורבן בית המקדש שאירע בשעה זו, וכמו שדרשו רבותינו על הפסוק (ירמיה פרק ו, פסוק ד) "אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב". ובתלמוד (תענית כ"ט, א): "דכתיב ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה (שנה) למלך נבכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרף את בית ה' וגו', וכתיב ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם וגו'. ותניא אי אפשר לומר בשבעה שהרי כבר נאמר בעשור, ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה. הא כיצד? בשבעה נכנסו נכרים להיכל, ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני,

ותשיעי סמוך לחשיכה הציתו בו את האור, והיה דולק והולך כל היום כולו, שנאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב. והיינו דאמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף. ורבנן: אתחלתא דפורענותא עדיפא".

ובסדר עולם רבה (פרק כ"ז) בשבעה נכנסו גוים להיכל, ונטלו את הים ואת המכונות ואת העמודים, והיו מקרקרין בו שביעי שמיני ותשיעי עד שפנה היום, שנאמר קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (שם, ירמיהו, ו ד), עם חשכה הציתו בו את האור, והיה נשרף בעשור לחדש, ועל אותו הדור הוא אומר כי ידעתי את יצרו וגו' (דברים לא כא), ואומר כי אנכי ידעתי את מריך".

עוד איתא בזוהר הקדוש (ויחי ר"ל, א): "תא חזי כד אתחרב בי מקדשא בשעתא דאתוקד זמן מנחה הוה ועל דא דא כתיב (ירמיה ו') אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב מאן צללי ערב אינון מקטרגין דעלמא ורוגזי דדינין דזמינין בההיא שעתא ועל דא תנינן דבעי (שמות ל"ו ב) בר נש לכוונא דעתיה בצלותא דמנחה בכלהו צלותא בעי בר נש לכוונא דעתיה ובהאי צלותא יתיר מכלהו בגין דדינא שריא בעלמא ועל דא זמן צלותא דמנחה יצחק תקין לה והא אוקמוה". וכן הוא בזוהר חדש - סתרי אותיות כרך א (בראשית) דף יג עמוד ב: "כדין יהיב אתרא לסטרא דשמאלא לשלטאה עליה ועל ירושלים וכדין שכינתא איסתלקת וישראל דהוו בירושלים גלו על דא כתיב (ירמיה ו') אוי לנו כי פנה יום דא הוא חסד עילאה דאיקרי יום. כי ינטו צללי ערב דא רזא דשמאלא דשרי לשלטאה דהא מהכא אתי חילא לסטרא דשמאלא".

וכתב עוד בזוהר הקדוש (חיי שרה קל"ב, ב): "ותא חזי צלותא דמנחה אתקין ליה יצחק ודאי כמה דאתקין אברהם צלותא דצפרא לקבל ההוא דרגא דאתדבק ביה וכן (ד"א כך) יצחק אתקין צלותא דמנחה לקבל ההוא דרגא דאתדבק ביה ועל דא צלותא דמנחה מכי נטי שמשא לנחתא בדרגוי לסטר מערב דהא עד לא נטה שמשא לצד מערב אקרי יום מצפרא עד ההוא זמנא דכתיב (תהלים נ"ב) חסד אל כל היום ואי תימא עד חשכה תא חזי דכתיב (ירמיה ו') אוי נא לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב, כי פנה היום לקבל צלותא דצפרא דכתיב חסד אל כל היום דהא

כדין שמשא איהו לסטר מזרח כיון דנטה שמשא ונחתא לסטר מערב הא כדין איהו זמן צלותא דמנחה וכבר פנה היום ואתו צללי ערב ואתער דינא קשיא בעלמא ופנה היום דאיהו דרגא דחס"ד ונטו צללי ערב דאינון דרגא דדינא קשיא וכדין אתחרב בי מקדשא ואתוקד היכלא ועל דא תנינן דיהא בר נש זהיר בצלותא דמנחה דאיהו זמנא דדינא קשיא שרייא בעלמא".

וכזאת כתב בזוהר הקדוש (שמות כ"א, ב): "ואמר רבי יהודה מאי דכתיב (במדבר כח) את הכבש האחד תעשה בבקר ולא כתיב את הכבש הראשון אלא את הכבש האחד, מיוחד כנגד מדת החסד דבכל מקום שני לא נאמר בו כי טוב, רבי תנחום אמר לפיכך יצחק תקן תפלת המנחה שהוא כנגד מדת הדין, אמר רבי יצחק מכאן (ירמיה ו) אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב, כי פנה היום זה מדת החסד, כי ינטו צללי ערב שכבר גבר מידת הדין".